

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Критерії та рівні духовно-морального розвитку особистості у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині

У статті визначено критерії та рівні духовно-морального розвитку особистості у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині. Розкрито сутність, мету, завдання та особливості духовного розвитку особистості. З'ясовано, що найважливішим елементом у сучасній системі духовно-морального виховання є впровадження духовних цінностей на ґрунті православної культури. У статті обґрунтовується актуальність та необхідність духовно-морального виховання підростаючого покоління на християнських цінностях. Розкриваються перспективи духовно-морального виховання дітей у недільних школах.

Ключові слова: духовність; духовно-моральне виховання; духовна культура; ідеал виховання.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема пошуків нової парадигми освіти набуває в сучасній Україні та на Волині зокрема, особливої актуальності. Стан духовної культури суспільства викликає сьогодні досить обґрунтовану стурбованість, оскільки деградація духовних цінностей в результаті невпинного зростання прагматизації життя, пропаганди насильства, порушення правових, моральних та інших соціальних норм виростає до масштабів глобальної соціальної проблеми. На цьому тлі поглиблюється конфлікт культур окремих соціальних груп суспільства – етнонаціональних, класових, вікових і особистісних. І саме духовність та культурна лояльність, які мають пронизувати весь зміст і форми навчально-виховної роботи, можуть стати гарантом нормальних міжлюдських відносин.

Особливе місце у процесі становлення та розвитку духовно-релігійного виховання займала Волинь, що обумовлювалося специфічними умовами розвитку освіти цього регіону. Значну роль у запровадженні релігійної освіти на Волині поряд із державними діячами відіграло православне духовенство, завдяки якому було створено не лише мережу релігійно-освітніх закладів, але й певною мірою визначено її зміст.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проведений аналіз літературних та історичних джерел засвідчує, що історія Волині, її місце і роль у контексті духовного розвитку дітей та національного відродження завжди були в полі зору дослідників. Значну наукову цінність мають праці М. Максимовича, М. Теодоровича, М. Бикова, А. Хойнацького, М. Родевича та публікації на сторінках журналу «Волинские епархиальные ведомости», які присвячені аналізу суспільно-політичних та соціально-економічних передумов, що впливали на становлення та розвиток духовно-релігійного виховання у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині.

Духовно-релігійне виховання, як наголошують вітчизняні педагоги і вчені (К. Ушинський, Г. Ващенко, І. Огієнко, Ю. Дзерович, І. Ортинський, О. Вишневський, В. Янів та ін.), є складовою української системи виховання, оскільки відповідає ментальності та духовності українців. Ця проблема потребує глибоких наукових досліджень, які б дали змогу використовувати у практиці виховання дітей у сім'ї важливі виховні моменти, які має християнська культура.

У наукових дослідженнях сучасних українських учених аналізується загальний розвиток освіти на Волині, проте релігійна складова розглядається лише побіжно. Так, О. Борейко, Д. Герцюк, Т. Джаман, С. Коляденко, Н. Кротік, І. Курляк, В. Омельчук, Н. Сейко досліджували окремі аспекти релігійної освіти Правобережної України, Волинського краю в контексті розвитку загальної освіти Волині та просвітницько-педагогічної діяльності громадських товариств цього регіону. С. Бричок у дисертаційній роботі характеризує організацію педагогічного процесу в церковнопарафіяльних школах Волині, Л. Єршова розглядає питання духовної освіти жінок у контексті розвитку загальної жіночої освіти. Окремі питання розвитку релігійної освіти національних меншин (єврейської, німецької, чеської) висвітлені в дисертаційних роботах М. Костюка, В. Надольської, Н. Рудницької, О. Суліменко, С. Шульги.

Метою статті є виклад результатів дослідження історичного аспекту теорії духовно-морального розвитку особистості у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині для якісного оновлення методологічної і теоретичної бази організації виховного процесу, конкретизації завдань, змісту і вибору оптимальних методів, форм і засобів виховного впливу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В педагогічній науці було представлено різнопланові погляди на розуміння сутності, предмета духовно-

морального виховання, місця релігії у цьому процесі. Так, виокремлено: матеріалістичний підхід (утверджує первинність наукового світогляду як базису духовно-морального виховання, закріплюючи за релігієзнавством функцію інформування людини про систему духовних цінностей, категорії душі); ідеалістичний підхід (ототожнює релігійний і духовний початок предмета духовно-морального виховання); симбіотичний (зорієнтований на примирення і врівноваження наукового та духовного компонентів релігієзнавчого навчання і морального виховання, оперує категорією духовно-морального здоров'я).

У дослідженні характеризується категорія духовно-морального виховання дітей у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині, і відноситься до наступних компонентів наукового світогляду. Пізнавальний: знання повсякденного та наукового. Окрім того, серед компонентів цієї ланки проведено дослідження над елементами політичної, естетичної, релігійної та морально-правової свідомості. Також приділено увагу ціннісним орієнтирам людини з моральної та політико-правової сфери, виховним ідеалам громадянина і сім'янина. Усі просвітники, педагоги-практики, наковці акцентували увагу на тому, що духовно-моральне виховання виявляється в діяльній любові, добродійних вчинках людини. Знайдено узгодженість ціннісних установок та пізнавальних компонентів у діячів учителів, священників, громадських діячів та дітей недільних шкіл. Це сприяло осмисленню минулого та баченню майбутнього організації духовно-морального виховання.

Поняття «ідеал виховання» поєднує в собі елементи духовності, соціальні орієнтири, культурні традиції, загальнолюдські цінності істини, добра, краси, сердечного ставлення до довкілля. З уявленнями про ідеал людини тісно пов'язується трактування мети і завдань духовно-морального виховання, яке одночасно відображає загальне розуміння різносторонності інтересів і духовних потреб представників різних напрямів, течій, соціальних прошарків. Мета виховання гідної особистості передбачає вкорінення бажання блага всьому людству, виражене в щоденному творенні добра і практиці гідного життя.

У нашому дослідженні категорія духовно-морального розвитку особистості у процесі роботи православних недільних шкіл на Волині розглядається як сукупність елементів загальнолюдського (М. Пирогов), громадянського (М. Демков), морально-релігійного (К. Ушинський) виховання. Це пояснюється тим, що найбільший вплив на процес виховання має Церква.

Як доводить проведене дослідження, розуміння просвітниками суті духовно-морального виховання через призму педагогічного ідеалізму спирається на релігійно-цивілізаційну характеристику категорії виховання. Виразними прибічниками такої характеристики були А. Аастасієв, М. Демков, М. Катков, К. Победоносцев, Д. Толстой. Вони підкреслювали важливість формування духовно-релігійної спрямованості особистості дітей, чому сприяло засвоєння православних цінностей. У найбільш цілісному вигляді ідеї цього напрямку були сформульовані К. Победоносцевим у книзі «Учіння та вчитель». Серед них: здійснення індивідуального підходу до дитини як до «живого творіння, що живе своїм життям, що має свою душу»; добре ставлення до учня, побудова життя недільної школи на основі релігійних і сімейних традицій, православної віри [5, 23]. Підкреслюючи первинний характер виховання по відношенню до навчання, К. Победоносцев відзначав цілісний характер процесу становлення людської особистості. Він дійшов висновку, що недільна школа, яка знаходиться під впливом будь-яких політичних організацій, а не під впливом Церкви, загинула для виховання.

Предметом духовно-морального розвитку особистості педагог визначав почуття обов'язку і відповідальності, та зауважував, що православна Церква є істинним поняттям. Вона учить знати, любити, боятися Бога, любити Батьківщину та шанувати батьків. Ці завдання в сукупності створюють у людині совість і дають їй моральну силу, необхідну для того, щоб зберегти рівновагу в житті й витримувати боротьбу з негативними навіюваннями і думками. [5, 41].

Відомий російський релігійний філософ О. Алексеев вважав, що релігія є основою соціального життя, без неї неможливий соціум, це фермент громадськості, універсально-об'єднувальний початок.

В контексті релігійно-педагогічного напрямку розглядав поняття духовно-морального розвитку особистості дитини П. Юркевич. У визначенні учений робив акцентування на підпорядкованості духовно-моральному вихованню процесів навчання, інших напрямів виховання. Аналіз наукових праць П. Юркевича дозволяє виділити ідеї, які важливі в контексті визначення сутності духовно-морального розвитку особистості: у розвитку дитини слід дотримуватися єдності природно-біологічної, соціальної і духовної складових; навчання повинне носити не лише розвивальний, але і виховуючий характер; людина від природи релігійна, отже, однією з основ її духовно-морального виховання має виступати релігія; серце – осередок людської духовності, джерело діяльних сил, основа для формування духовних цінностей і морального ідеалу [8, 68].

П. Юркевич відносив до ціннісних основ духовно-морального розвитку особистості прийняття ідеї добра, особистий моральний обов'язок, любов до Вітчизни, релігію, сім'ю, турботу про дітей та батьків, позицію вихователя як супутника вихованця, національні традиції, піклування про здоров'я. Серце він визначив центром душевного і духовного життя. Воно є основою духовно-морального життя людини, де зосереджуються усі моральні почуття.

Також встановлено, що ідеологія християнської педагогіки пронизує поради П. Юркевича щодо створення умов для духовно-морального виховання у недільній школі, яку дитина має сприймати «як радість і благо», увесь шкільний дух має пробуджувати любов і бажання до праці. Недільна школа має стати приятним і священним місцем для дітей, де панує моральна атмосфера свободи, радості і осяяння. Таким чином, педагог висунув альтернативу прагматичному освітньому процесу навчання як формування емоційно насиченого морально-естетичного сприйняття істини, добра і досконалості. З позицій загальнолюдських і християнських цінностей П. Юркевич розглядав духовно-моральний розвиток особистості дитини як процес самовдосконалення, самоочищення, наближеного до душевного блага [8, 85-86].

Одним із найвидатніших педагогів XIX століття безсумнівно є К. Ушинський – один із основоположників педагогічної науки і засновник народної школи. Оцінюючи духотворну силу природи, науки і релігії, К. Ушинський наголошував, що «найбільшу формуючу силу для простого народу має Церква». Вона промовляє до безпосереднього почуття людини і мало-помалу впливає на її дух, але і в цьому відношенні тільки розумне початкове навчання дає людині досить допитливості й розумової сили, щоб не спинитися на самих формах, не прийняти форму за сутність і не задовольнятися шкаралупою, не дібрашись до зернини» [6, 311]. Потреба віри, релігійності, духовного самовдосконалення, за К. Ушинським, є вродженою саме у дітей. А тому ці потреби слід облагороджувати, розвивати, наповнювати християнським змістом [6]. Зазначимо тут, що мова йде не лише про різницю догматичного змісту конфесійного вчення, не лише про релігійне викладання й виховання, але й про принципи зв'язку недільної школи з іншими соціальними інститутами, що впливають настановлення духовності особистості.

Ретельне опрацювання матеріалів з теми дослідження свідчить про те, що К. Ушинський розумів духовність як зумовлене народним світоглядом й кероване вірою прагнення людини до найвищого морального авторитету. Православна віра визначалася чинником цінностей, завдяки яким людина може досягти гармонії власних особистісних і суспільних інтересів, що стосуються естетичного, морального, духовного, громадянського, родинного та інших сфер життя людини. Найвищий авторитет – ідеал для людини – це недосяжний взірець, до якого вона йде усе життя. Головна мета роботи недільної школи – націлити дитину на цей шлях, щоб вона, будучи від природи доброю і злою, прагнула стати кращою. Православна педагогіка таким ідеалом визначає Бога, вплив віри, в якого поширюється на все життя дитини, формує загальний вектор її поведінки. Цей ідеал підноситься над буденністю. Прагнення до нього оберігає людину від моральної деградації. Таким чином, К. Ушинський поділяв позицію святого Августина, який наголошував: «Коли душа любить, вона стає подібною до того, що любить» [6, 296-297].

Педагог вважав, що загальні цінності етики, естетики, родинні й громадянські ідеали так само мають релігійне джерело. Наприклад, розглядати красу, яка формує естетичне почуття людини, як вроджену властивість людської душі, подібної до образу Творця. Прагнення бачити красу, відчувати насолоду, яка підносить, також є складником духовності.

Духовність – це якість, яка розвивалась з самого зародження культури на протязі тривалої еволюції людини, в процесі історичного виховання багатьох поколінь. Духовність людини – це не просто її характеристика, а констатуюча особливість: духовне не просто властиве людині поряд з тілесним і психічним. Духовність – це якість, яка характеризує вищий рівень розвитку людського в людині, вищий рівень розвитку самосвідомості людини, оскільки духовна людина достатньо повно і глибоко усвідомлює свій взаємозв'язок зі світом. Проте, ступінь усвідомлення людиною свого взаємозв'язку зі світом може бути різним, що дозволяє говорити про різні рівні духовного розвитку особистості.

На основі даного критерію ми визначили наступні рівні: низький, середній, високий.

Низький рівень характеризується байдужістю. Людина практично не усвідомлює свого взаємозв'язку зі світом. Існуючий взаємозв'язок обмежується рамками біологічного в людині. Вона зв'язана зі світом в тому розумінні, що останній дає першому можливість жити, дихати, їсти, розмножуватися.

Середній рівень характеризується причетністю. Людина даного рівня частково усвідомлює свій взаємозв'язок зі світом, який обмежується рамками раціонального в людині. Людина зв'язана зі

світом силою свого розуму, який допомагає їй розібратися у всьому навколишньому, допомагає вивчити, пізнати все навколишнє.

Високий рівень характеризується співпричетністю. Людина даного рівня достатньо повно у усвідомлює свій взаємозв'язок зі світом. Цей зв'язок присутній на особистісному рівні. Людина взаємозв'язана зі світом як цілісна особистість.

На наш погляд, на низькому і середньому рівнях розвитку духовності особистості, ступінь усвідомлення нею свого взаємозв'язку зі світом ще недостатній для того, щоб говорити про сформованість у представників даних рівнів духовності. Ми думаємо, що тільки на третьому, високому рівні духовність особистості стає її якістю, оскільки представник даного рівня достатньо повно і глибоко усвідомлює свій взаємозв'язок зі світом.

Вказані нами рівні розвитку духовності особистості дозволяють визначити стан духовного розвитку індивіда на конкретному проміжку його життя і прослідкувати динаміку змін в цьому розвитку з течією часу.

Але ми підкреслюємо, що цей процес незавершений, оскільки матеріальні потреби особистості мають свої межі, перехід яких викликає перебільшення і породжує патологічні зміни в організмі, задоволення духовних потреб не має меж, як і вони самі: людський дух ненаситний – звідси нескінченність духовного розвитку суспільства і необмеженість розвитку духовності особистості.

З психологічної точки зору виховання духовності у підростаючого покоління потребує ясного уявлення про ті способи, за допомогою яких здійснюється розвиток духовності особистості. На духовний розвиток особистості накладають свій відбиток специфіка соціокультурного оточення, виховання в сім'ї і багато іншого.

Суть духовно-морального розвитку особистості прибічники педагогічного напряму розуміли як цілеспрямовану діяльність, що передбачає прилучення людини до громадянського суспільства, поступове становлення системи цінностей добродійної людини, яка прагне самовдосконалення і виправлення. Духовно-морально вихована людина відкрита і налаштована на добро, відчуває близькість душі до вищого світу, осмислює ієрархічність ставлення до людей, оптимістично сприймає себе і довкілля. Ознакою духовно-морального розвитку особистості вважається співчуття, турбота, прагнення служити Вітчизні, відповідальність і працьовитість. У цьому плані дотримано основної мети християнського виховання, що базується на ідеї спасіння душі. Через це духовно-моральне виховання людини зводиться, у першу чергу, до розвитку духовних сил особистості. Таке духовне збагачення, удосконалення і зростання людини досягається формуванням християнського світогляду і відповідних рис характеру, а також через залучення людини до конкретних дій, активної добродійної діяльності. Ця теорія повинна лягати в основу діяльності усіх виховних інституцій.

Формування духовного світу дітей, духовності як провідної якості особистості – велике і складне завдання, що стоїть у центрі уваги педагогів, вихователів, учителів, батьків, широкого педагогічного загалу. Серед дітей і молоді падає духовність, що пояснюється насамперед зниженням рівня життя в Україні, відсутністю соціальної захищеності, явним і прихованим безробіттям, інфляцією, невизначеністю моральних орієнтирів у політиці держави й повсякденному житті. Усе це призводить до відчуження дітей від моралі, спонукає їх до власних пошуків самореалізації, найчастіше в антиморальній субкультурі і врешті-решт до певного заперечення духовності й моральності як суспільно і особистісно значущих феноменів. Ці процеси посилюються кризовим станом сучасної сім'ї, яка перестає відігравати роль головного каналу долучення дитини до моральних начал і джерела розвитку моральності.

На жаль, українське суспільство переживає глибоку кризу духовності й моралі, яка пронизує усі сфери людського життя. Домінування матеріальних цінностей над духовними, зневага до рідної культури, відчуження від віри, легалізація гріховних пристрастей призвело до спотворення уявлень про добро, милосердя, справедливість, гідність, чесність, людяність... Відхилення від норми для багатьох стало нормою життя. Все це загострило ситуацію, пов'язану зі становленням людської духовності. Проблема полягає у спрямованості виховання на формування людини ззовні (кар'єра, статки, зовнішній вигляд, популярність тощо), а також у відсутності ціннісних орієнтацій, коли попередня система цінностей себе вичерпала, а наступна – ще не сформувалася. «Ми розучилися будувати внутрішній світ людини» [7, 149-150], тому «душі сучасного молодого покоління розорені, спустошені та перевернуті» [7, 150]. Поширення такого ганебного явища є загрозою для України. Протистояти цьому може лише системне духовно-моральне виховання на цінностях духовної культури українського народу.

Однією з важливих складових духовної культури нації є християнська морально-етична культура. Вона несе в собі справжні ідеали, які вчать жити за законами добра. Тенденція досягнення

основ християнства нині завойовує все більше прихильників серед різних верств суспільства – духовенства, політиків, учених, педагогів, психологів.

Духовна культура в педагогічних дослідженнях розглядається як складовий компонент загальної культури, який перебуває у тісному взаємозв'язку із моральною, естетичною, екологічною, правовою та іншими видами культур.

Духовна культура особистості розглядається як сукупність якостей особистості – інтелектуальних, морально-етичних, емоційно-вольових, естетичних, – яка забезпечує прийняття й усвідомлення особистістю себе, свого Я, взаємодію особистості з іншою людиною та колективом, продуктами людської праці, суспільно-історичним досвідом, природою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, духовно-моральний розвиток особистості на християнських цінностях не суперечить світському, а органічно влітається в нього, не порушуючи єдності і цілісності навчально-виховного процесу, оскільки є складовою національного виховання. Воно допомагає кожному стати Людиною. А починати духовно-моральне виховання необхідно в дошкільному віці, у період «духовно-релігійної чутливості», коли душі дітей довірливо відкриті на Добро. Це допоможе закласти ціннісний фундамент особистості і забезпечить її повноцінний розвиток та внутрішнє становлення на наступних вікових етапах. Перспективними у даному напрямку є діяльність недільних шкіл, умови роботи яких можна буде успішно використовувати для реалізації намічених завдань.

Означена проблема досліджується на різних рівнях, різними галузями науки, в різних напрямках, що зумовлює різноаспектність визначення мети, засобів, форм та методів формування духовності як однієї із сутнісних рис особистості.

Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемі духовно-морального розвитку особистості, відсутні поки що праці узагальнюючого характеру. Формування духовного світу особистості – це велике і складне питання, що потребує комплексного й багаторівневого розв'язання.

Джерела та література

1. Жуковський В.М., Москальова Л.Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування. Навчальний посібник / В.М. Жуковський, Л.Ю. Москальова. – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2013. – 364 с.
2. Звіт про стан шкіл Волинської єпархії // Волинські єпархіальні відомості. – 1906. – № 9-10. – Ч. неоф. – С. 307.
3. Нечаєва Л.В. Духовно-релігійна культура – основа морального виховання учнів / Л.В.Нечаєва // Наука і освіта. – 2000. – № 5. – С.5-16.
4. Огієнко І. Українська церква. Нариси з історії української православної церкви. – К.: Україна, 1993. – 283 с.
5. Победоносцев К. Н. Ученье и учитель. Педагогическые заметки / К. Н. Победоносцев. – М., 1905. – 62 с.
6. Ушинский К. Д. Собрание починений : В 9 т. / К. Д. Ушинский. – М. ; Л. : Изд. Академии педагогических наук, 1948. – Т. 1. – С. 290 – 333.
7. Філософські основи духовно-морального виховання / Р.О. Сабедишин, Л.Р.Коробко, П.М. Масюк // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія». – 2012. – Вип.21. – С.149-150.
8. Юркевич П. Д. Сердце и его значение в духовной жизни человека, по учению Слова Божия / П. Д. Юркевич // Труды Киевской духовной академии. – 1860. – №1. – С. 68, 85-86.

Referens

1. Zhukovs'kyj V.M., Moskal'ova L.Ju. Teorija i metodyka vykladannja predmetiv duhovno-moral'nogo sprjamuvannja. Navchal'nyj posibnyk / V.M. Zhukovs'kyj, L.Ju. Moskal'ova. – Ostrog: Vyd-vo Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademija». – 2013. – 364 s.
2. Zvit pro stan shkil Volyns'koi' jeparhii' // Volyns'ki jeparhial'ni vidomosti. – 1906. – № 9-10. – Ch. neof. – S. 307.
3. Nechajeva L.V. Duhovno-religijna kul'tura – osnova moral'nogo vyhovannja uchniv / L.V.Nechajeva // Nauka i osvita. – 2000. – № 5. – S.5-16.
4. Ogijenko I. Ukrai'ns'ka cerkva. Narisy z istorii' ukrai'ns'koi' pravoslavnoi' cerkvy. – K.: Ukrai'na, 1993. – 283 s.
5. Pobedonoscev K. N. Uchen'e y uchytel'. Pedagogicheskyezametky / K. N. Pobedonoscev. – M., 1905. – 62 s.
6. Ushynskij K. D. Sobranje pochynenyj : V 9 t. / K. D. Ushynskij. – M. ; L. : Yzd. Akademyy pedagogycheskyh nauk, 1948. – T. 1. – S. 290 – 333.
7. Filososf'ski osnovy duhovno-moral'nogo vyhovannja / R.O. Sabadyshyn, L.R.Korobko, P.M. Masjuk // Naukovi zapysky. Serija «Psychologija i pedagogika». – Ostrog: Vyd-vo Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademija». – 2012. – Vyp.21. – S.149-150.

8. Jurkevych P. D. Serdce y egoznachenye v duhovnojzhyznycheloveka, po uchenyju Slova Bozhyja / P. D. Jurkevych // Trudy Kyevskoj duhovnoj akademyy. – 1860. – №1. – S. 68, 85-86.

Гелета Елена. Критерии и уровни духовно-нравственного развития личности в процессе работы православных воскресных школ на Волыни. В статье определены критерии и уровни духовно-нравственного развития личности в процессе работы православных воскресных школ на Волыни. Раскрыто сущность, цель, задания и особенности духовного развития личности. Выяснено, что самым важным элементом в современной системе духовно-нравственного воспитания есть внедрение духовных ценностей на почве православной культуры. В статье обосновывается актуальность и необходимость духовно-нравственного воспитания подрастающего поколения на христианских ценностях. Раскрываются перспективы духовно-нравственного воспитания детей в воскресных школах.

Ключевые слова: духовность; духовно-нравственное воспитание; духовная культура; идеал воспитания.

Heleta Elena. Criteria's and degrees of spiritual and moral means in process of Orthodox Sunday schools in Volyn region. The article deals with the essence and peculiar properties of personality formation in the concept of Christian spiritual and moral values. It states the purpose, task and peculiar features of a child's spiritual world formation. Urgency and necessity of spiritual and moral education of the younger generation to Christian values. In the article the analysis of component lexical construction of spiritual-moral education of pupils in general schools is conducted, concordance of lexemes "spiritual", "spirituality", "moral", "morality" is done. Uncover the prospect of spiritual and moral education of Orthodox Sunday schools in Volyn region.

Moral education is a purposeful process that combines different means of religious and moral control over a child's education which is aimed at training and educating a spiritual person with a good knowledge of their rights, obligations, and responsibility for their actions. Nowadays religious and moral education is very important as it is inclined to educate a person that seeks self-perfection and the likeness of God; to educate a person who knows that their soul will be responsible before God for all their good and bad deeds; educate the person that is willing to follow Christian norms of behavior.

Key words: spirituality; spiritual and moral education; spiritual culture; ideal of education.

УДК 378.011.3:172.3

Юлія Гордієнко

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Процесуально-комунікативний компонент педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов

Статтю присвячено аналізу процесуально-комунікативного компоненту педагогічної толерантності майбутніх учителів іноземних мов початкової школи. Обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено операційний та комунікативний критерії педагогічної толерантності та охарактеризовано їхні показники. Описано особливості комунікативної толерантності майбутнього учителя, конкретизовано уміння та навички толерантної взаємодії та вербальні і невербальні засоби спілкування; визначено специфіку стилів педагогічного спілкування.

Ключові слова: педагогічна толерантність, процесуально-комунікативний компонент, комунікативна толерантність, комунікативні уміння, засоби спілкування, стиль педагогічного спілкування.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку освіти в Україні продуктивність роботи учителя залежить не лише від професійних знань, умінь і навичок, а й від його особистісних якостей. Найбільший науковий інтерес представляє комплекс професійно важливих якостей, які дають можливість педагогу здійснити ефективну взаємодію з учнями, яка сприяє всебічному розвитку особистості дитини. Педагогічна толерантність як показник професійної компетентності учителя стає надзвичайно актуальною у педагогічній діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Толерантність в різних її аспектах досліджується у таких галузях науки, як філософія, психологія, культурологія, соціологія, педагогіка. У психології толерантність активно вивчають такі науковці, як С. Братченко, Г. Солдатова, Г. Олпорт, О. Шаюк, Т. Чекмарьова, Ю. Поваренков, І. Федосєєва та інші. Формування педагогічної толерантності є предметом дослідження М. Андрєєва, Н. Боритко, Л. Безотечество, С. Бондирєвої, М. Карандаша, Є. Клепцовой, Ю. Котелянець, Ю. Макарова, М. Перепеліциної, Ю. Тодорцевої та інших науковців. Комунікативну толерантність вивчають А. Зінченко, А. Скок, К. Маковецька, В. Бойко, О. Темницький та інші.